

ANTAL LÁSZLÓ–BOKROS LAJOS–CSILLAG ISTVÁN– LENGYEL LÁSZLÓ–MATOLCSY GYÖRGY

Fordulat és reform^{*}

A nyolcvanas évek, de különösképpen az 1985 óta eltelt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a magyar gazdaság igen súlyos helyzetben van. Az ismétlődő erőfeszítések ellenére sem sikerült a gazdaságot konszolidálni, nem sikerült megindítani egy olyan átalakulást, amelynek nyomán az eladósodási folyamat fokozatosan megállítható lenne, s a kényszerintézkedéseket (exporterőltetés, importkorlátozás, ismétlődő drasztikus pénzügyi megszorítások, adminisztratív beavatkozások stb.) ki lehetne iktatni. Sőt a legutóbbi esztendőekben a helyzet ismét gyorsan romlik. A részleges liberalizáció, az élénkítő intézkedések a teljesítmények növekedése helyett a belső és külső egyensúlyi feszültségek hirtelen kiéleződéséhez vezettek. Fizetőképességünk megőrzése most ismét rendkívüli intézkedéseket és társadalmi áldozatokat követel.

Az igazi probléma nem is az, hogy a *tartós* egyensúly helyreállítása a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején elképzelnél lassabban, rosszabb hatékonysággal megy végbe, ennél fogva a terveinkben foglalnál jóval súlyosabb társadalmi áldozatokat követel. A fő gondot a távlatok hiánya okozza, az, hogy a gazdaságban alig-alig indultak meg azok a szerkezeti-alkalmazkodási folyamatok, amelyek egy későbbi kibontakozás hajtóerejévé válhatnának. A szaporodó válságjelenségek nem alkalmazkodásra készítetnek, inkább bénítóan hatnak. Sajátos szocialista stagfláció bontakozott ki, amelyben a magas inflációs ráta – a piacgazdasági stagflációtól eltérően – nem munkanélküliséggel, hanem folyamatosan szűkülő belföldi felhasználással és az erőforrások (eszközök, munkaerő) egyre rosszabb hatásfokú kihasználásával párosul.

* Jelen cikk szerzői a Hazafias Népfront számára készült, szélesebb szerzői csoport által összeállított tanulmány szerkesztői. A tanulmányt a HNF Társadalompolitikai Tanácsa és az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség megvitatta. E cikket a részletesebb tanulmány és több háttéranyag alapján írtuk, hasznosítva az említett fórumokon elhangzott észrevételeket és javaslatokat is. A szerzői kollektívának ez úton mondunk köszönetet.

Időközben a tanulmánnyal számos külföldi sajtóorgánium és tömegkommunikációs intézmény is foglalkozott, a szerzők felhatalmazása nélkül.

Közgazdasági Szemle, XXXIV. évf., 1987. június (642–663. o.).

A cikk megjelenésekor: *Antal László* (1943–2008) kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet igazgatóhelyettese; *Bokros Lajos* kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos osztályvezetője; *Csillag István* kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa; *Lengyel László* kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa; *Matolcsy György*, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa.

A helyzet súlyosságát és annak következményeit néhány éve valamilyen formában már mind a vállalati vezetők, mind a gazdaságirányító apparátusok érzékelik. Sajnos ma már elkerülhetetlen, hogy a gazdaság teljesítőképességének romlását nagyobb mértékben érzékelje a fogyasztó is. Közben pedig csökken a bizalom az iránt, hogy a már elhatározott – egyébként „kis lépésnek”, „szabályozótökéletesítésnek” semmiképp nem minősíthető – gazdaságpolitikai-gazdaságirányítási változások alkalmasak a kedvezőtlen tendenciák megállítására.

A veszélyesen erősödő negatív folyamatokat nem lehet megmagyarázni egyedül az egyébként kétségkívül komoly veszteségeket okozó, számunkra hátrányos szociálista és tőkés külpiaci tendenciákkal. A kétségtelenül minden szinten tapasztalható hiányosságok ellenére, nem állja meg a helyét az az értékelés sem, hogy a célok, a gazdaságpolitikai elgondolások helyesek voltak, csak a végrehajtás rossz.

A jelenlegi gazdaságpolitika és gazdaságirányítás ereje kimerül a pillanatnyilag leg-súlyosabbnak tűnő veszélyek elhárításában, és a stagnáló gazdaságban – elosztható többleterőforrások hiányában – ezt a feladatot is csak egyre rosszabb hatásokkal képes megoldani. Erről a már-már megszokott útról letérni az idő előrehaladásával egyre nehezebb, egyre nagyobb fordulatot tesz szükségessé. Növekvőek a helyzet megváltoztatásához szükséges radikális átalakulással járó konfliktusok, átmeneti veszteségek is. Nő a veszélye annak, hogy belesodródunk egy elhúzódó válságba, de annak is, hogy helyzetünket, reális mozgásterünket félreismerve olyan „megoldási javaslatok” kerülnek előtérbe, amelyek a rendcsinálást, az „igazságos” vasszigort, azaz mindenfajta helyi kezdeményezés visszaszorítását állítják előtérbe, lemondva a társadalmi alkotóerő mozgásba hozataláról, a vállalkozó szellem kibontakoztatásáról.

Véleményünk szerint ebben a helyzetben az *egyetlen* perspektívát nyújtó megoldás egy *radikális fordulat* a gazdaságpolitikában és a gazdaságirányítás rendszerében egyaránt. A *gazdaságpolitikában* elsőbbséget kell adni a jövedelemtermelő képesség növelésének és a világgazdasághoz való alkalmazkodást elősegítő strukturális változások kikényszerítésének. Emellett célként fogalmazható meg a külső egyensúly néhány év alatti helyreállítása. Minden egyéb prioritást fel kell adni, le kell mondani a vállalatok helyzetének stabilizálásáról, az elért életszínvonal fenntartásáról, az antiinflációs politikáról. Ez utóbbi területeken az állam legfeljebb a változások korlátozására vállalkozhat, s ezt meg is kell tennie. A gazdaságirányításban vissza kell térni a gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó 1966-os és 1984-es KB-határozatokhoz. Ezek szellemében, de mondanivalójukat továbbfejlesztve és eltökélten megvalósítva, reális lehetőség van arra, hogy megállítsuk a nemzetközi fejlődéstől való leszakadásunk tendenciáját, s megőrizzük azokat a nemzetközi mércével mérve is jelentős (nem csak gazdasági) eredményeket, amelyeket jórészt a reform bevezetését követően sikerült elérni, s amelyek méltán vívtak ki hazánkunk nemzetközi elismerést.

A reformprogram nem korlátozható a szűken értelmezett gazdaságra, ki kell terjednie a társadalompolitikára (ezen belül a szociálpolitikára) és a politika intézményrendszerére is. A most már halaszthatatlan változások súlyos konfliktusokkal járnak (vállalat-visszafejlés, csődök, munkaerő-átcsoportosítás és strukturális munkanélküliség). Lényegében stagnáló jövedelem-színvonal mellett rövid idő alatt el kell viselni a jövedelmek átrendeződését az állampolgárok és a vállalatok között. Egyes

vállalatok felszámolása vagy az igazgatás racionalizálása a vezetők egy része számára egzisztenciális következményekkel járhat (a megszokottnál lényegesen alacsonyabb jövedelemszintnek megfelelő életvitelre kell berendezkedniük).

A reformprogram valós perspektívát nyújt, de nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy már rövid idő után látványos eredményeket hozhat. Ilyen horderejű és ennyire hűsbavágó változásokat a szokásos módon – egy szűk körű agytröszt kidolgozza, majd a közvéleményt megdolgozva elfogadtatja – egyszerűen nem lehet keresztülvinni. Ez esetben ugyanis olyan passzív ellenállás bontakozhatna ki, amely megakadályozza a program céljainak megvalósulását. Ezért már a döntés előkészítésébe be kell vonni nemcsak az apparátusokat, sőt nemcsak a szakközvéleményt, de a széles közvéleményt is, kialakítva a döntésekbe való bevonásuk intézményesített formáit. A szociálpolitikát alkalmassá kell tenni az új típusú (vagy legalábbis gyakoribb és súlyosabb) konfliktusok kezelésére. A vállalkozó szellem, az alkotó energiák mozgásba hozatala pedig, ami (mint a továbbiakban bizonyítani igyekszünk) a kibontakozás kulcskérdése, szilárd játékszabályokat és garanciákat, valamiféle gazdasági alkotmányosságot igényel. Ez elképzelhetetlen a választott testületek (sajátos szakkaparátusokkal alátámasztott) nagyobb szerepe, a társadalmi nyilvánosság tudatos felhasználása és az érdekképviselők aktivitása nélkül. Ez utóbbi kérdések természetesen már egy átfogó politikai intézményi reformnak az alkotóelemei, amelyek részletes kifejtésére itt nem vállalkozhatunk. Legfeljebb annak felvázolására tehetünk kísérletet, hogy mit kíván a gazdaság a politikai mechanizmustól.

A jelenlegi holtpontról való kimozdulás sikerének előfeltétele a fordulat *következetessége és társadalmi hitelessége*. Nem ugyanazt, csak jobban, hanem *mást* kell csinálni. A folyamatosság helyett – amelynek bizonyos elemei természetesen most is kell, hogy érvényesüljenek – a kialakult káros tendenciák megtörését kell a középpontba állítani. A jelenlegi gyakorlattal azonban csak úgy lehet szakítani, ha a párt és a kormányzat

1. kezdeményezi a jelenlegi gazdaságpolitikai és irányítási gyakorlat kritikus és önkritikus értékelését, felvállalja az ezzel való szakítást,
2. dialógust kezdeményez a társadalommal a helyzet értékeléséről, mozgásterünk illúzióktól mentes megítéléséről és az átfogó reformokról.

Egy nyilvános, vitatható, majd számon kérhető program adhat csak hitelt a jövőbeli politikának. Elemzéseink és javaslataink – noha a gazdaságra koncentrálnak – egy ilyen átfogó reformprogram kialakulásához kívánnak hozzájárulni, annak tudatában, hogy nem az itt vázolt program az egyetlen lehetséges, s hogy elképzeléseink még nem minden tekintetben kimerültek. Az idő azonban sürget, és igazán kimerlelt javaslatok csak vitákban formálódhatnak ki.

Egy korszak vége

A magyar gazdaság a 80-as évek eleje óta kritikus helyzetben van. A fizetőképesség fenntartása is időről időre rendkívüli erőfeszítéseket igényel. Más években a gyors fellendülés lehetőségének illúziójából kell kiábrándulni, hogy újra kezdődjék a harc a

fenyegető rövid távú feszültségek elhárításáért. Utólag már nyilvánvaló: az élénkítés programja nem volt gazdaságilag megalapozott. Elemzéseinkben és gazdasági programjainkban – akárcsak a napi sajtóban – a tények helyére a vágyak kerültek.

Súlyos gondjaink a 70-es évek vége óta váltak közismertté. Gazdaságunk alacsony hatékonysága, gyenge alkalmazkodóképessége, sok év óta nyilvánvaló világpiacon történő elvesztése, növekvő lemaradása a műszaki-technikai fejlődésben és a KGST hagyományos struktúrájából (a nyersanyagok, energiahordozók és gépek számunkra kedvező feltételekkel megvalósuló cseréjéből) fakadó dinamizáló erő kimerülése az évtizedforduló óta napi külső egyensúlyi feszültségekben csapódik le. Ily módon szinte naponta találkozunk az adósságválság következményeivel. Ez azonban csak a felszín. A gyors és akadálytalan – vagyis a tervgazdálkodásban a kereslet által nem korlátozott – fejlődés teóriája már sokkal korábban elvesztette hitelét.

A nagyipari termelés részarányának folyamatos növelésével, az akkumulációs forrásoknak az iparba való átszivattyúzásával, a nagyüzemi módon szervezett termelésben részt vevő munkaerő gyors bővülésével és az infrastruktúra elhanyagolásával elért magas növekedési ráta és alacsony tőkeigényesség korszaka (röviden az extenzív növekedési szakasz) már valamikor a 60-as évek közepén lezárult. Az MSZMP felismerte, hogy ez nem egyszerűen az erőforrások főbb ágazatok közötti elosztásának kérdése, s hogy a hangsúlyt a fejlődés minőségi jellemzőire kell áthelyezni. Felismerte, hogy a siker azon múlik, lehetséges-e mozgásba hozni a társadalom alkotó energiáit – a vállalatok önállóságának növelése, a korábban mindenre kiterjedő hatósági kontroll helyett a piac ellenőrző szerepének erősítése útján. A KB 1966-os reformhatározata ezt a felismerést tükrözte, igyekezett olyan elfogadható megoldást találni, amely kamatoztatja az önállóságból, a helyi ötletekből, a piaci sikerhez fűződő érdekekből származó előnyöket, ugyanakkor elérni azt, hogy a gazdaság központi tervezése és irányítása az önálló cselekvés korlátja, a gazdasági viselkedés uniformizálója helyett a fejlődést gyorsító, összehangoló erővé váljék. Az akkori megfogalmazás szerint a központi terv és a szabályozott piac szerves kapcsolata ezt a célt szolgálta.

A reform bevezetése utáni első néhány esztendő igazolta ennek a felismerésnek a helyességét. A fogyasztói piac egyensúlya látványosan javult, a gazdaság hatékonysági jellemzői kedvezően alakultak, annak ellenére, hogy egyidejűleg nagyobb erőfeszítéseket tettünk az infrastruktúra (főleg a lakásállomány) fejlesztésére. Kedvezően változtak konvertibilis piaci teljesítményeink (export- és fizetési mérleg) is. Mindezt annak ellenére sikerült elérni, hogy számos – részben helyes, részben utólag indokolatlannak minősülő – kompromisszum gátolta a reform pozitív hatásainak kibontakozását. Nem került sor a *mesterségesen* létrejött monopolhelyzetek kiiktatására, holott a még a tervutasításos rendszerben létrehozott óriásmonopóliumok az időközben már meghaladott rendszer logikáját tükrözték, gátolták a verseny kibontakozását, erősítették az irányító apparátusok, a területi szervek és a vállalatok közötti összefonódást. Továbbra is létezett a vállalatok irányító szervezetektől való közvetlen függőségének számos eleme. Elmaradt a gazdaságirányító szervezetek szerepének felülvizsgálata, hatáskörüik racionális megvonása és a tőkepiac szervezeti intézményi rendszerének kiépítése is, abból kiindulva, hogy a strukturális változások, a jelentősebb beruházások továbbra is *kizárólag* az irányítószervek (illetőleg a terv) alapján születhetnek. A gyors kiemelkedés,

a dinamikus fejlődés *kizárólagos* útja továbbra is a különféle állami kedvezmények elnyerése maradt. A visszafejlődés, szélső esetben a vállalatok megszüntetése szintén államigazgatási döntést igényelt. A vállalatok tönkremenetele – eltekintve most a kis létszámú szövetkezetektől – az 1968 után működő gazdaságirányítási rendszerben is szélsőséges esetnek számított. Röviden: *a vállalatok kiemelkedése és bukása továbbra sem piaci, hanem hatósági szelekción alapult, az állami irányítás a piaci szelekciót nem kezelte – erősítette vagy csillapította –, hanem helyettesítette.*

Eleve nehezen képzelhető el persze, hogy egy reformprogram ne legyen kompromisszumos. A reform támogatói közül egyesek azt remélték, hogy – a gazdasági döntéshozatal racionalitásának javítására irányuló, de a központi irányítás korlátlan beavatkozási lehetőségét mindenestre fenntartó program nyomán – a gazdaság lesz az a faltörő kos, amely fokozatosan átalakítja a társadalom viselkedési normáit, előbb-utóbb új vonásokat visz a politikai intézményrendszer működésébe is. Mások viszont abban bíztak, hogy az idejekorán hozott felvilágosult reformintézkedések elejét veszik a további „erózióknak”. A reformprogram sikeréhez a két homlokegyenest ellentétes felfogás időleges kompromisszumára volt szükség, amely lényegében a reform bevezetését követő évek gazdasági gyakorlatára bízta, hogy végül is melyik felfogás kerekedik felül. Az alá-fölérendeltségi (hierarchikus) kapcsolatok meghatározó szerepét érintetlenül hagyó reform mindenestre nem a további kibontakozásnak, inkább a visszarendezésnek adott nagyobb esélyt.

Ez rövid idő múltán, már a 70-es évek elején be is következett. A legnagyobb vállalatok kiemelése, a hatósági beavatkozások szerepének bővülése, a központi fejlesztési programok, az állami beruházások szinte mindent meghatározó szerepe, a pénzügyi szabályozás normativitásának súlyos gyengülése, az ágazati irányítás újraeléldése, a melléküzemágak, kisvállalkozások kampányszerű visszaszorítása a reform vívmányainak részleges (de nem jelentéktelen mérvű) visszavonását jelentette. Végül is olyan *indirekt* irányítási rendszer jött létre, amelyben a természetes tervfeladatok és anyagelosztás körüli alkudozás (*tervlebontás*) helyett a különféle (beruházási, bér-emelési stb.) pénzügyi keretek képződésének feltételeiről folytatott alku (*szabályozólebontás*) vette át a főszerepet. Ez az irányítás a piac logikájának szimulálásán alapult. Az állami beavatkozás nem kiegészítője avagy szabályozója, hanem helyettesítője lett a piaci folyamatoknak. A piac szerepét átvállaló szabályozás, számos részösztönzőjével, a kiszélesült pénzügyi újraelosztási rendszerrel, jóval hatékonyabb a piac szerepét (a kötelező szállítási szerződések formájában) átvállaló tervutasításoknál, ha lényegesen rosszabb hatásfokú is a piac átfogó szabályozó szerepére támaszkodó gazdasági mechanizmusnál. Előnyei a rendszer rugalmasabb működésében, a pénzügyi szempontok előtérbe kerülésében és abban mutatkoznak meg, hogy képes az úgynevezett második gazdaságot integrálni a gazdaság egészébe, fejlődési lehetőséget kínálva ennek a szférának is. Ezáltal a gazdaság nemcsak levezeti, hanem hasznosítja az egyéni kezdeményezőkézséget, amely immár nemcsak anyagilag elismert, de társadalmi presztízzsel is felruházott.

A hetvenes évek közepe olajárrobbanást és külpiaci krízist hozott. A könnyen és olcsón igénybe vehető dollárhitelek azonban lehetővé tették az alkalmazkodás elodázását, míg a részletekbe menő, adminisztratív eszközöktől sem visszariadó központi

irányítás tág teret hagyott a realitásoktól elszakadó voluntarizmusnak. Ez tápot adott annak a hiedelemnek, hogy „ránk nem hat a válság”, s ezzel talán a legnagyobb nehézségeket okozták a legújabb kori magyar gazdaságtörténetben. Nem a hitelek felvétele, az eladósodás ténye volt a baj, hanem az, hogy bár az alacsony kamatozású külső erőforrások történelmi lehetőséget kínáltak arra, hogy a gazdasági szerkezet átalakítását komolyabb társadalmi konfliktusok nélkül lehessen megoldani, ezt a lehetőséget elszalasztottuk: a válságiparágak egész világon tapasztalható szervezett visszafejlesztése helyett folytattuk a mindenirányú növekedést. Így egy látványos, de súlyosbodó feszültségeket okozó és végeredményben perspektívátlan fejlődési utat választottunk. Adósságállományunk néhány év leforgása alatt megháromszorozódott, anélkül, hogy strukturális problémáink közül bármelyiket is megoldottuk volna.

A KGST-együtműködés feltételei is rosszabbodtak. Az energiahordozó- és alapanyagimport szűkülése néhány év alatt növekedési lehetőségeink effektív korlátjává vált. (Ebben elsősorban saját alkalmazkodóképességünk gyengesége és a hazai termelés kirívóan magas fajlagos energiaigénye jut kifejezésre.) Emellett erősen romlottak cserearányaink, miközben növekedett a szocialista export dollárimport-tartalma, s növekedett a gyengülő versenyképességű hazai feldolgozóipar ráutaltsága is a szocialista piacra. A közelmúltban bebizonyosodott az is, hogy a mezőgazdasági tömegtermelés szocialista viszonylatú dollárelszámolású exportja nem képes betölteni a fizetési mérleg stabilizátorának szerepét. Növekvő problémákat okoznak (nem csak Magyarország számára) a KGST-mechanizmus fogyatékoságai is, mindenekelőtt a pénzfunkciók erősen korlátozott érvényesülése.

A közeli jövő kilátásai sem egyértelműek: remélhetjük a KGST-mechanizmus korszerűsödését, de biztosan számíthatunk arra, hogy partnereink egyre keményebb követelményekkel lépnek fel, ami csak a hazai ipar növekvő versenyképessége esetén nem okoz további veszteségeket. Végül tartanunk kell attól, hogy a romló versenyképességű vállalatok, akár hazai forrásaink kihelyezése árán is, a szocialista exporttól remélik, hogy elodázhathatják a szükséges (de olykor bizony fájdalmas) szerkezeti változásokat. Ez a konzervativizmus természetesen a KGST-kapcsolatok fejlesztésének fontosságát hangsúlyozó – egyébként senki által nem vitatott – érvként jelenik meg, mintegy hátba támadva a gazdaságpolitika ésszerűsítési szándékát. Mindezeket a problémákat szokták úgy – egyszerre lakonikusan és diplomatikusan – megfogalmazni, hogy a KGST elvesztette dinamizáló erejét.

A 70-es évek végén az alapján elhibázott, de sajnos következetesen megvalósított gazdaságpolitikát egy – a kedélyeket lehűtő – józan gazdaságpolitika váltotta fel, amelyet viszont – sajnos – következetlenül valósítottunk meg. Előtérbe került a külső egyensúlyhiány azonnali enyhítésének követelménye. E gazdaságpolitika – minden hibája ellenére – lehetővé tette a talpon maradáást, de a pillanatnyi veszély elhárítását nem követte a hosszú távú kibontakozást szolgáló stratégia és az azt alátámasztó gazdasági mechanizmus kifejlesztése.

A 80-as évek gazdaságpolitikája három alappillérrre épült.

1. A belföldi kereslet szigorú korlátozása – főként a beruházások, de részben a fogyasztás területén – a termelés mennyiségi növekedésében érdekelt nagyvállalatokat is a tőkés export fokozására fogja indítani.

2. A konvertibilis export növelésére összpontosító gazdaságpolitika óhatatlanul veszteségekkel jár; meg kell akadályozni azonban azt, hogy ezek a veszteségek a kiszolgáltatott belföldi piacon áremeléssel továbbháríthatók legyenek (ez a lényege a versenyrrendszernek).

3. A vásárlóerő-szűkítés viszonylag legkisebb konfliktust okozó módja az inflációs gazdaságpolitika, amely az emelkedő árszínvonalon keresztül szívja ki a gazdaságból azt a pénzmennyiséget, amelynek stabil árakon történő elköltése már lehetetlenné tenné az exporttöbblet realizálását.

Ez a gazdaságpolitika azonban – bár kiindulópontjai józanok, reálisak voltak – nem bizonyult sikeresnek. Nem a restriktió maga volt elhibázott, hiszen a belföldi keresletet okvetlenül korlátozni kellett. A költségvetési deficit leépítése nem szűk látókörű fiskális szempontok miatt szükséges. A vásárlóerő visszafogása a mai gyakorlatban az exporttöbblet elérésének elkerülhetetlen feltétele. A nehéz helyzetben lévő vállalatok feltétlen stabilizálását azonban nem lehetett összeegyeztetni azzal, hogy az alkalmazkodóképesnek bizonyuló jövedelmező – főként feldolgozóipari – területek számára is maradjon fejlődési lehetőség. A növekedés lelassulása (sőt, a cserearányromlást is figyelembe véve: visszaesése), továbbá az exporttöbblet szükségessége s emiatt a belföldi felhasználás visszaesése lehetetlenné tette a két szempont összeegyeztetését. A költségvetés a stagnáló gazdasági teljesítményeknek megfelelően a stagnáló jövedelmek rohamosan növekvő hányadát csoportosította át a növekvő számú gyenge vállalathoz. (Ez a jövedelem-visszaszivattyúzás ma már eléri a GDP 15–18 százalékát.) Így ma egyszerre igaz az, hogy az adóterhek képtelenül magasak a gazdaságnak abban a szférájában (vagyis a feldolgozóipar zömében), ahol a vállalatok minden adót valóban kénytelenek megfizetni, és igaz az is, hogy a költségvetés bevételei a megnövekedett újraelosztási feladatokhoz képest még mindig elégtelenek (amiről a rekordméretű költségvetési deficit tanúskodik). A restriktió így létbizonytalanságot szül. A nehéz gazdasági helyzet meg a bizonytalan és változékony, egyre gyakrabban egyedi beavatkozásokkal operáló szabályozás nem készlet cselekvésre, mielőbbi alkalmazkodásra, hanem inkább bénítóan hat.

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a kialakult súlyos helyzetet konjunkturális problémaként, adósságválságként kezeltük. Ez néhány éven át kétségkívül indokolt is volt: a rövid távú veszélyek elhárítása minden mást megelőző feladat volt. Amikor azonban megcsillant a reménye annak, hogy felszabadulunk a pillanatnyi feszültségek nyomása alól, amikor sikerült a külkereskedelmi aktívumot feltornáznunk egy immár némi biztonságot adó szintre, akkor a kibontakozás hosszabb távú stratégiája helyett azt kezdtük keresni, hogyan állhatnánk vissza ismét a gyors fejlődés vágányára. A „ránk nem hat a válság” illúzióját tehát a hetvenes évtized végén a kijózanodás, ezt követően azonban a „látni immár az alagút végét” újabb illúziója váltotta fel. Ez már nem a hetvenes évek magabiztossága volt, de megkönnyebbülés igen. Az általános energiaválságot felváltó élénkítéstől azt reméltük, hogy elkerülhetővé teszi a népszerűtlen intézkedéseket és leküzdhetővé azokat a jelenségeket (például inflációt, munkanélküliséget), amelyek a közvéleményben a szocializmus alapértékeit kérdőjelezhetik meg.

Abban a gazdasági-társadalmi rendszerben azonban, amelyben a jövedelmek képződése – a csaknem korlátlan pénzügyi újraelosztás miatt – nem a piaci teljesítményeket, hanem a szabályozási specialitásokat, a hatóságokhoz való viszonyt, a vállalati alkuerőt

tükrözi, ahol nincs olyan *belső kényszer*, hogy *mindenáron* jövedelmezően kell gazdálkodni, ott az élénkítés, a merev előírások részleges liberalizálása sem eredményez gazdasági fellendülést, hanem az egyensúly megbomlásához vezet. Miközben növekszik a termelési tényezők iránti kereslet, a gazdaság piac által elismert teljesítményei stagnálnak vagy visszaesnek. Nincs tehát konfliktusmentes kitörés a jelenlegi válsághelyzetből. Ez az 1985–1986-os élénkítési törekvések kudarcának talán a legfontosabb tanulsága.

Gazdasági nehézségeink három szintje

Gazdasági problémáink a *felszínen* konjunkturális adósságválságként jelentkeznek, s gazdaságpolitikánk tulajdonképpen erre reagált. Megnyilvánulási formái az eladósodás növekedése, a beruházási ráta drasztikus csökkenése, a gazdaság hosszan tartó stagnálása. Az utóbbi években már nem volt elkerülhető, hogy széles körben kedvezőtlen hatások érvényesüljenek az életszínvonalat is. (A nyugdíj és a társadalmi juttatások reálértéke évek óta folyamatosan csökken, a bérek reálértékének csökkenése kismértékű volt; igaz, ezt – legalábbis globálisan – ellensúlyozta az egyéb munkajövedelmek emelkedése.)

A súlyosbodó konjunkturális feszültségek hátterében *strukturális válság* húzódik meg, amelyet ma a magyar munka nemzetközi leértékelődéseként, versenyképességünk tartós romlásaként érzékelünk. Korábbi komparatív előnyeink forrásai – mint a kommersz termékekben elért jó pozícióink a nyugat-európai piacokon, sajátos közvetítő szerepünk Kelet felé, a rubelért importált termékek csekély feldolgozottsági fokon való továbbexportálása, viszonylag alacsony bérszintünk – lassacskán elapadnak.

A világkereskedelemben való magyar részvétel aránya 1975 óta – az export megkettőződése ellenére – folyamatosan csökken. A kiszorulás a feldolgozóipari ágazatokban, ezen belül különösen a gépiparban a leglátványosabb, mindenekelőtt a fejlett ipari országok piacain. Az export áruszerkezetét az jellemzi, hogy a magyar gazdaság – más KGST-országokhoz hasonlóan – egyre inkább kénytelen felvállalni az energiaigényes és romló cserearányú eladható tömegtermékek exportőrének szerepét, miközben fokozatosan kiszorul a technikaigényes termékek exportpiacairól. *A nemzetközi cserearányok* a hetvenes évek közepe óta – rövidebb megszakításokkal, de folyamatosan – romlanak, s ebben a nemzetközi ártendenciák mellett egyre nagyobb szerepet játszik az egy-egy termékcsoporton belüli hátrányos csere. A nyolcvanas években az exporterőltető és importkorlátozó gazdaságpolitika is hozzájárult a cserearányromlás állandósulásához. Így nem csoda, hogy nő az eszközigényesség, s a fejlett ipari országokkal ellentétben nem sikerül csökkenteni az energiaigényességet sem. Ezek a szerkezeti problémák mutatkoznak meg abban is, hogy az erőforrások minden erőfeszítés ellenére az alapanyagiparba áramlanak, felértékelődik a biztonság, és háttérbe szorul a hatékonyság elve. Így bár a hazai termelés igen nagy hányadát exportként realizáljuk, ez nem alkalmazkodást jelent, hanem a gazdaság sebezhetőségét, labilitását.

A legmélyebb és legnehezebben feloldható problémákat azonban *a gazdasági mechanizmusban* lelhetjük fel, hiszen strukturális gondjainkban is meghatározó szerepet játszik a gazdaság gyenge alkalmazkodóképessége. A gazdasági rendszerünkben végbement változások nem voltak elég erősek ahhoz, hogy kialakuljanak

a piaci mechanizmus kielégítő működésének a feltételei. Számos területen fennmaradtak az ómechanizmushoz illeszkedő struktúrák, elemek, amelyek a maguk képére alakították az „új gazdasági mechanizmust” is.

Azt a belső kényszert, hogy *feltétlenül jövedelmezően* kell gazdálkodni, mind ez ideig csak a kisvállalkozások szektorában sikerült érvényesíteni, ahol valós a kockázat (nemcsak a jövedelmek bizonytalanok, de olykor a tőke is elveszhet), viszont van esély kiemelkedésre is, és hatnak a tulajdonosi motívumok. A jövedelmező gazdálkodás kényszere híján a gazdálkodó szervezeteket a jövedelmezőségi kilátások romlása sem akadályozza az erőforrások (munkaerő, tőke, import) folyamatos igénybevételében. A piaci értékesítési lehetőségek szűkülése nem vezet a beruházási szándékok értelmes önkorlátozásához. Így az államra hárul az a feladat, hogy

- korlátozza az *erőforrások iránti keresletet*, így törekedvén összehangolni a szűkségeket (keresletet) és a lehetőségeket (kínálatot);
- megpróbálja *érvényesíteni* – különféle gazdaságossági mutatók előírásával – a *teljesítménykényszert*.

Az irányítóapparátusok ebben a szerepkörben eleve csak *korlátozottan* lehetnek sikeresek, hiszen erőforrás-elosztó és keresetkorlátozó szerepkörükben egyaránt csak a múltbeli tendenciákra (a bázisra) alapozhatnak, híjával vannak a lehetőségek reális ismeretének. A piaci szelekció gyengesége miatt az önkorrekciós folyamatok nem nagyon működnek, miközben a múltbeli teljesítményeken alapuló kontroll eleve a tradíciók továbbélésének kedvez. Ennek a rendszernek az a meghatározó tulajdonsága, hogy változni, alkalmazkodni, még inkább tanulni csak nagyon nehezen tud. Alapjellemezői a következők:

1. A vállalatok zöme (a nagy- és középvállalatok) továbbra is elsősorban *az irányítóapparátusoktól és a társadalmi szervektől függ*, és csak igen kevésbé a piactól. Ez határozza meg a vállalatok alkalmazkodásának jellegét, irányát (a piaci jellegű bukás, a csőd nem reális veszély a nagyvállalatok körében).

2. Fennmaradnak a mesterségesen *monopolizált óriásszervezetek* (amelyek monopolhelyzetét – különösen a kereskedelem és a pénzügyek területén – privilégium jellegű jogi előírások is garantálják).

3. Hiányzik a *tőkepiac* intézményrendszere, így nincs, aki a kereslet-kínálat egyensúlyhiánya, az értékesítési lehetőségek változása (tágulása, szűkülése) esetén a *kínálat* vállalalkozási érdekeken alapuló alkalmazkodását képes lenne előmozdítani.

4. Az alapstruktúra azért is nehezen módosítható, mert *az egyes vállalatok – épp úgy, mint a magyar gazdaság egésze – zárt, befelé forduló, nem kooperatív, külső kapcsolatoktól elzárkózó tömbként alakultak ki*. Az autarkia már régóta nem gazdaságpolitikai prioritás, de a gazdaság szereplőinek elemi érdeke, a biztonság nélkülözhetetlen feltétele, az alkupozíció meghatározó eleme.

*

Röviden, a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer nem szervezi, hanem helyettesíti a piacot. Működő piac, verseny, a jövedelmező gazdálkodás belső kényszere hiányában a gazdaság *pazarló*, nehézkesen, lassan alkalmazkodó, autark (elzárkózó) viselkedési

jegyeket mutat. Valaha a tervet kiszolgáló ösztönzés és a piaci motívumok részleges felhasználása volt a kiindulópont. Később a terv dominanciáján alapuló, a terv által szervezett piac megteremtését tekintettük a fő célnak. *A kulcskérdés most az, tudunk-e a versenyszektorban a piac dominanciáján alapuló (a nem piaci szektorokban továbbra is dominánsan koordináló, de a piac logikájához igazodó tervezéssel együttműködő) valóságos szocialista piacgazdaságot teremteni, a piac átfogó szabályozó szerepére ráépülő, azzal harmonizáló tervezést létrehozni. Olyan társadalmi környezetre van szükség, amely*

- értéknek tekinti a vállalkozást,
- nem a kudarc elkerülésére, hanem a sikerre orientált,
- képes kezelni a piac működésével járó konfliktusokat.

A reform új szakaszának feltételei

Tudomásul kell vennünk, hogy a külgazdasági feltételek valószínűleg tovább romlanak. A kilencvenes évek elejéig igen jelentős lesz az adósságszolgálatokkal kapcsolatos terhek növekedése. A működőtöke importja ezt csak kismértékben ellensúlyozhatja. Nem fog látványosan javulni termékeink exportképessége sem. A jelenlegi szerkezet fenntartását szolgáló további külső eladósodás a fizetőképesség elvesztéséhez vezetne. A KGST-n belüli gazdasági feltételek sem javulnak: egy piaci jellegű mechanizmusátalakítás rövid távon sem az egyes országokban, sem a regionális kapcsolatokban nem várható. A pénzügyi mechanizmus gyengeségeinek leküzdésében *rövid távon* csak szerény eredmények remélhetők. Eközben a „puha cikkek” kereskedelmét csökkenteni kell, mert ez a törekvés *kölcsönösen* előnyös, még akkor is, ha számos feldolgozóipari vállalat esetében súlyos értékesítési nehézségeket okozhat. Ugyanakkor törekedni kell egy olyan együttműködési struktúra kialakítására, amely nem szigetel el a fejlett tőkés gazdaságoktól, hanem előmozdítja a strukturális illeszkedést és a műszaki fejlődést. (Ennek az esélyei javulni látszanak, de a KGST-mechanizmus fejlesztésére tett újabb erőfeszítésektől sem várható átütő siker egy-két év alatt.)

A piaci reform feltételeit nehezíti, hogy az egyedi alkuk háttérbe szorítása, a csődök következetes végigvitele, a válságáztatok szigorú kezelése nemcsak hogy többletforrásokat nem hoz, hanem ennek éppen az ellenkezőjét: átmenetileg az export visszaesését, az importszükségletek növekedését váltja ki (ha a termelés csökkenése belföldi ellátási problémákat vet fel), a tőkék leértékelődését, a munkahelyek elvesztését jelentheti.

Rövid távon az sem remélhető, hogy az infrastruktúra fejlesztése a fizetési mérleget nem terhelő módon számottevő növekedést generáljon (ehhez az infrastruktúra finanszírozásának, a fejlesztési feladatok központi, helyi költségvetés és állampolgárok közötti megoszlásának a maitól gyökeresen eltérő rendszerét kellene kialakítani). Érdemleges növekedésgyorsító hatása – az elmúlt évek tapasztalatai alapján – kizárólag a kisvállalkozások további bővítésének, e területen a tőkefelhalmozási lehetőség tágításának lehet. A nagyberuházások felülvizsgálata, bizonyos fejlesztési programok visszavonása, valamint a költségvetési szférában (főként a közösségi fogyasztás területén)

takarékossági programok végrehajtása hozhat ugyan valós költségmegtakarítást, de e pozitív tényezők rövid távon messze nem ellensúlyozhatják a konszolidáció társadalmi költségeit. Tudomásul kell tehát vennünk, hogy a korábbi gazdaságpolitika eredménytelensége rövid távon további terheket ró a társadalomra. A helyzet optimista értelmezése és egy erre épülő „élénkítő” program azonban gazdasági csődhöz vezetne. Súlyos veszélyt jelentene az is, ha növekedési lehetőségeink optimista megítélése miatt a konszolidációs folyamat megkezdése után ismét korrekciós jellegű megszorító intézkedésekre kényszerülnénk. Ez a változások komolyságát kérdőjelezné meg.

A gazdaságpolitika mozgásteret tehát rohamosan *szűkül*, s ez megterheli a reformfolyamatot is (leginkább a konszolidációs folyamat kezdetére eső adóreformot). A ma körvonalazható gazdaságpolitikai alternatívák a következők:

a) Legfeljebb két-három évig folytatható még a jelenlegi, a komolyabb belső konfliktusok vállalását tudatosan kerülő gazdaságpolitika. A devizatartalékok viszonylag magas szintje és a – bár keményebb feltételekkel, de – továbbra is bevonható külső források lehetőséget adnak arra, hogy az állam- és pártvezetés egyenként mérlegelje a veszteségforrások megszüntetésének gazdasági és társadalmi költségeit, illetve várható hasznát. Bizonyos, hogy a helyzet romlásával párhuzamosan késztetést érez majd jövedelemfelhasználást korlátozó intézkedések meghozatalára, de korántsem kényszerül még rá arra, hogy ezeket következetesen az egyensúly és a hatékony szerkezetátalakítás követelményeinek alárendelten valósítsa meg.

b) Meghirdethető és megvalósítható egy, a belső, illetve a KGST-piac felé forduló növekedést erőltető, központilag vezényelt szerkezetátalakításra építő gazdaságpolitika is. Fel lehet számolni a szocialista export és a belföldi kereslet pénzügyi korlátait, s ez rövid távon valóban biztosítana bizonyos szektorok számára növekedési lehetőséget. A konvertibilis elszámolású külkereskedelmi egyensúly megteremtése viszont csak szigorú és adminisztratív importvisszafogással lenne lehetséges, ami persze azonnal csökkentené az elérhető tényleges növekedést. A növekvő belföldi jövedelmek lekötésére az infláció és a hiánygazdaság növekedése között lehet választani. Bizonyos azonban, hogy mindkettő csökkenti az életszínvonalat.

Ennek a gazdaságpolitikai variánsnak az az alapproblémája, hogy miközben a feldolgozóipar konvertibilis piacokon nem versenyképes területein enyhíti a növekedési korlátokat, nem képes szolgálni a hosszú távú kibontakozást, mert

- egyrészt a konvertibilis adósságszolgálat folyamatos belső jövedelemkivonást igényel, miközben a szocialista exportexpánzióknak is további tőkés importvonzata van,
- másrészt az ilyen stratégiában tartóssá váló importkorlátozások lehetetlenné teszik a technikai megújulást,
- harmadrészt, ha az exportexpánzió külkereskedelmi aktívumot eredményez (erre van komoly esély az elkövetkező években), akkor az erőforrás-kivonás azonnal fokozza az egyensúlyhiányt, vagy tovább rontja az életszínvonalat,
- végül, s ez a legfontosabb, egy ilyen gazdaságpolitika a nem hatékony szerkezet rögzüléséhez vezet.

c) Zászlóra tűzhető a konvertibilis adósságállomány növekedése azonnali megállítási programja is. Ehhez azonban drasztikus importvisszafogás és az export adminisztratív erőltetése lenne szükséges, ami nemcsak hogy mellőzné a gazdaságossági

megfontolásokat, hanem egyenesen szétzilálná a gazdaságot. Objektíve háttérbe szorulna mindenféle szerkezetváltási lehetőség.

d) Körvonalazható egy olyan gazdaságpolitika is, amely elsődleges célként az adósságállomány növekedésének két-három éven belül történő megállítását és ezzel párhuzamosan a szerkezet radikális váltását hirdeti meg. Itt a minden más alternatíva esetén antagonisztikus ellentmondásba kerülő rövid távú és hosszú távú feladatok együttes megoldásának optimálisnak tűnő változatáról van szó. Bár csökkenő mértékben, de folytatható a külső forrásbevonás, az így megszerzett erőforrásokat azonban *teljes egészében a hatékony szerkezetátalakulás szolgálatába kell állítani*. Hatékony szerkezetátalakulás az, amikor a jövedelmező export részaránya nő, a gazdaságtalan kivitel pedig visszaszorul. Ennek az átalakulásnak legeredményesebb ösztönzője az *erőteljes valutaleértékelés* lehet, párosulva egyrészt az *egyedi exportösztönzők leépítésével*, másrészt a *belföldi jövedelemfelhasználás igen szigorú visszafogásával*. Ugyan ezekkel az eszközökkel érdemes korlátozni az importot is.

A belföldi jövedelemfelhasználás visszafogása – a restriktió – ahhoz is elengedhetetlen, hogy a külső erőforrások ne vezessenek a fogyasztás és a beruházások általános növekedéséhez. Ha a külső forrásbevonás *csak* a szerkezetváltást – a kieső termelést és exportot rövid távon *csak* részben ellensúlyozó *gazdaságos* exportnövelést és a hatékony beruházásokat – szolgálja, akkor – a belső jövedelemtermelés stagnálása és felhasználásának visszafogása miatt – *a fogyasztásnak a maihoz képest mindenképpen és jelentősen csökkennie kell*. A fogyasztás csökkentésének legcélravezetőbb módszere az *árak emelése*, a *fogyasztói ártámogatások* szociálisan nem igazolható, néha kifejezetten igazságtalan részének (lakbér, építőanyagok, háztartási energia, hús, tej stb.) *nagymértékű leépítése*. Nyilvánvaló, hogy a támogatások csökkentését részben kompenzálni kell, de ez a kompenzáció *csak részleges* lehet (azaz nem eredményezheti a fogyasztás általános bővülését), másfelől *szociálisan hatékony*nak kell lennie (vagyis a hátrányosabb helyzetűek esetében nagyobb mértékű ellensúlyozást kell jelentenie). Ennek megfelelően az abszolút összegben rögzített pénzügyi társadalmi juttatások (családi pótlék, szociálpolitikai kedvezmény, gyés) és a nyugdíjak egy összegben történő növelését kellene előírni.

A kibontakozás és a konszolidáció összehangolására kizárólag az utóbbi, d) alternatíva képes. Reálisan a 90-es évek elejére állítható meg az adósságállomány növekedése, ha ezt nem romboló módon, hanem aktív struktúraváltozási politikával és a piac kifejlesztésével összhangban kíséreljük meg elérni.

Az átfogó reform jellemzői

A kibontakozási folyamat megindításához ma egyszerűen elégtelenek a korlátozott, részleges reformok. Megérett az idő egy *átfogó, radikális, demokratizáló és decentralizáló piaci reformra*.

A szerkezet átalakítása, a világgazdasági alkalmazkodás nyilvánvalóan áldozatokkal jár, amit a reformpolitika *mérsékelhet*, illetve a terhek elosztását társadalmilag elfogadhatóbbá teheti. *Az őszinte és reális reformpolitika rövid távon nem ígérhet gyors gazdasági növekedést, emelkedő életszínvonalat, sőt nyíltan meg kell mondania,*

hogy nem tudja megkerülni a gazdaság átmeneti visszaesését. De perspektívát nyújthat, megteremtheti a szétzilálódás megállításának, majd a 90-es évek megalapozott és minőségi gazdasági növekedésének a feltételeit.

Világosan látni kell azt is, hogy az átfogó reform a társadalom *többségének*, de nem az egész társadalomnak az érdeke. Nem minden társadalmi csoport számára hoz fel-emelkedést, sőt kezdetben még azok sem fogják mind támogatni, akiknek pedig érdekük lenne: a vele járó konfliktusok ugyanis nyilvánvalóak, a pozitívumok kibontakozására, a reformfolyamat következetességére viszont nincs garancia.

A reformprogramnak

1. *átfogónak* kell lennie, mert egyszerre kell végrehajtani gazdaságpolitikai fordulatot, döntő lépést tenni a gazdasági mechanizmus piaci irányú átalakításában, és alátámasztani mindezt társadalmi-politikai reformokkal;

2. *radikálisnak* kell lennie, a válságból való kiút megkeresésének első feltétele a *nyílt kormányzati önkritika*, a korábbi gyakorlattal való *radikális* szakítás; e nélkül nem remélhetjük, hogy a változásokat előirányzó programban bízzanak, még kevésbé, hogy támogassák azt;

3. *demokratizálónak* kell bizonyulnia, nagyobb szabadságot és önállóságot biztosítania az állampolgárnak és közösségeinek; lépést kell tennie a politikai egyenlőség irányában (megszüntetni vagy korlátozni a politikai előjogokat, kizárni a politikai alapú egyenlőtlenségeket a gazdaságban); beleszólást és aktív részvételt kell intézményesíteni a népképviselő, az önkormányzatok, a vállalatok, az érdekképviselőtestületek átformálásával;

4. *decentralizálónak* kell lennie abban az értelemben, hogy a társadalmilag átláthatatlan és ellenőrizhetetlen központosított döntések jó részét az érintett gazdálkodókra, a helyi önkormányzatokra, érdekképviselőtestületekre bízva, s a döntési jogkörök garanciákkal is alátámasztott decentralizálása mellett szervezeti decentralizációt, monopolelles szabályozást is megvalósít;

5. *piaci* jellegűnek kell lennie, amihez hozzátartozik az is, hogy a politikai és igazgatási szervezeteknek az önszabályozó piac működését gátló beavatkozásai – alkotmányosan garantáltan – megszűnjenek. A törvényes, nyilvános szerződéses kapcsolatok a gazdasági alanyok között, a megbízható és ellenőrizhető állami szabályozás, végül az állampolgárok szabad választási lehetősége a piaci és nem piaci intézmények között, olyan egymást kiegészítő elemek, amelyek nélkül nem épülhetnek ki reális piaci kapcsolatok.

A pénzügyi irányítás szerepe a reformfolyamatban

A gazdasági folyamatokat hatékonyan szabályozó piac létrejöttéhez a pénzügyi irányításnak: ezen belül a monetáris és a fiskális szféra szerepvállalásának gyökeresen meg kell változnia. Ma a gazdasági folyamatokat közvetlenül, részleteiben befolyásoló költségvetés-politika rátelepszik a gazdaságra. Magára vállalja a monetáris szektor szerepét (a globális kereslet szabályozását), sőt a piac helyettesítését is (a piac logikáját szimuláló szabályozás révén). Eközben a központi struktúrapolitika megvalósítását igyekszik a hitelrendszerre hárítani, amely így kevésbé tud megfelelni eredeti funkciójának.

A monetáris restrikció

Változtatni kell a szereposztáson. A globális kereslet szabályozásában a monetáris restrikciónak kell a kulcsszerepet játszania (ami nem áll ellentétben azzal, hogy a pénzügypolitika valamennyi elemének – pénzügypolitikának, költségvetési és devizapolitikának – egyaránt és összehangoltan kell restriktívnek lennie). Az adminisztratív korlátozást felváltó *monetáris restrikció* lehet az a csomópont, ami körül megszerezhetőek azok az elsősorban pénzügyi természetű intézkedések, amelyek az országot érő kényszerrel nem békítik meg, hanem az alkalmazkodást elősegítve közvetítik, s hosszabb távon gazdasági növekedést is megalapozó hatékony szerkezet-változási folyamatot indítanak meg.

Ennek központi eleme a pénz mennyiségének szigorú szabályozása. Nem csupán a hitelkínálatot kell kézben tartani, hanem a forgalomban levő pénz teljes mennyiségét kívánatos korlátozni. Ez a szabályozás csakis *mennyiségi* lehet, a pénzmenyiség, illetve a hitelkínálat globális nagyságára vonatkozhat, mindenféle minőségi preferencia nélkül.

Ebből az következik, hogy a hitelkereslet és -kínálat egyensúlyát a kamatok segítségével kell megteremteni, ami feltételezi a konszolidáció időszakában a betét- és hitelkamatok általános és valószínűleg jelentős mértékű emelkedését. (Célszerű, ha a költségvetés az exportbővítő beruházásokhoz utólagos kamat-visszatérítést ad, amennyiben a vállalat valóban teljesíti az ígért exportot.) Ha a jegybank a hitel és a pénz mennyiségét szigorúan korlátozza – elsősorban a refinanszírozási hitelek kamatlábának rugalmas változtatásával, illetve a későbbiekben esetleg a nyílt piaci műveletek révén –, akkor a jegybanki szabályozásban nincs szükség a refinanszírozási keretek ágazati, naturális stb. jellegű felosztására. A kereskedelmi bankok részéről hasonlóan szükségtelenné válik a forgóeszköz- és beruházásfinanszírozás merev, adminisztratív szétválasztása. A monetáris restrikció eredményes érvényesülésének elengedhetetlen feltétele a költségvetési hitelfelvétel szigorú korlátozása. E nélkül ugyanis olyan pénzteremtésre kényszerülne a monetáris szféra, amely vagy a külső egyensúly további romlásában, vagy az infláció növekedésében, vagy a hiány intenzitásának fokozódásában csapódna le. Nélkülözhetetlen az is, hogy ellenőrizhetővé tegyük és csökkentjük az állami beavatkozás mértékét, mindenekelőtt a termelési támogatások és adókedvezmények, illetve a szanálásra fordítható összegek korlátozásával. Ezen a területen is szükség van az állami preferenciák és magatartási szabályozók előzetes meghirdetésére, a nyilvános ellenőrzés lehetőségének megteremtésére. Nélkülözhetetlen a jegybank önállóságának erősítése (mind a központi tervvel, mind pedig a költségvetéssel szemben). Ezért célszerű lenne a jegybankot közvetlenül a parlament ellenőrzése alá helyezni. A jegybanknak képesnek kell lennie önálló monetáris politika kialakítására, beleértve a gazdaságpolitika korlátozását is.

A monetáris restrikció lehetőséget ad arra, hogy az adminisztratív elosztási rendszerek (ma főként az import területén), a különféle jövedelmi elemek eltérő szabályozása (jelenleg főként a személyi jövedelmeknél) és a pressziók, kampányok útján végrehajtott „szabályozás” (általában az árszabályozás vonatkozásában) leépíthető legyenek, s fokozatosan visszaszoruljanak a speciális külön ösztönzők is. Ha a pénzügyi rendszer hatékonyan szabályozza az összkeresletet, egyszersmind lehetővé teszi, hogy az erőforrások a hatékony, versenyképes vállalkozásokhoz áramoljanak,

akkor fokozatosan értelmüket veszítik az adminisztratív korlátozások. Az import növekedését vagy az áremelkedést ugyanis nem központi előírások, hanem a pénzhány (a korlátozott kereslet) akadályozza.

Költségvetési politika – adóreform

A költségvetési kiadásokban két területen lehet jelentős, ugyanakkor a gazdasági kibontakozást nem akadályozó megtakarítást elérni: 1. a közösségi kiadások, 2. a termelőszférának juttatott támogatások és az adómentességek csökkentésével. Az előbbi költségvetési takarékosági program végrehajtása útján valósulhat meg, az utóbbi viszont összefügg az adóreformmal.

Az adóreform célja:

- a *dereguláció*, azaz a részletekbe menő költségvetési újraelosztás gyors visszaszorítása,
- a *versenysemlegesség*, a különféle szervezetek nagyjából azonos terhelése azonos tevékenység esetén,
- a *méltányos közteherviselés*,
- a *szabályozás korlátozó*, ésszerű gazdálkodást akadályozó vonásainak leépítése (főként a keresetszabályozás területén).

Az adótechnikát persze nem szabad túlbecsülni. Az adóreform a korábban a termelővállalatok realizált nyereségéből fizetett adók nagy hányadát az állampolgárok által – részben jövedelemtulajdonosi, részben fogyasztói minőségükben – fizetett adókkal (általános forgalmi adóval és személyi jövedelemadóval) helyettesíti. Az új adókonstrukció bizonyos fokig korlátozni képes a termelőszervezetek közötti állami jövedelemátcsoportosítást és azt is, hogy a fiskális szabályozás keresletkorlátozó (monetáris szférát helyettesítő) szerepet töltsön be. (E feladatok ellátására az új típusú – nem termelőszervezetekhez tapadó – adók egyszerűen alkalmatlanok. Ha a pénzügyi rendszer mégis erre kényszerül, akkor menthetetlenül szétzilálódik.)

A reform előtti adórendszer szerves része volt egy olyan gazdaságirányításnak, amely a piac logikáját utánzó módszerekkel ugyan, de fenn kívánta tartani a gyorsan *fejlesztendő* területek bürokratikus szelekción alapuló kiválasztását, és ami ezzel együtt jár, a visszafejlesztéssel, bukással járó konfliktusok elkerülését. Nem csak az adórendszert szabdalták szét a speciális megoldások, egyedi beavatkozások s az 1982 óta rohamosan növekvő támogatások. Az árak sem valós teljesítményeket tükröztek, s a fejlesztési források sem oda vándoroltak, ahol a fejlődési kilátások a legbiztosabbnak, legtartósabbnak bizonyultak. A vállalatok sem igazán a nyereségnövelésben, hanem egy tisztas, még nem feltűnő nyereség elérésében voltak érdekeltek. Végképp hiányzott, s ez mindmáig nem megoldott, a hosszú távú nyereséghez, a vagyongyarapításhoz fűződő tulajdonosi érdekeltség érdekmotívuma. E területen szintén előre kell lépni. Az adóreform csak a gazdasági mechanizmus átfogó változtatása esetén nyerheti el értelmét.

Az adóreformhoz kapcsolódó bérszabályozástól azt várjuk, hogy „leveti” korábbi „ösz-tönző” funkcióit, a gazdaságban kialakuló változatos szervezeti formákhoz igazodva

a szabályozás elkerüli a központi leosztó jelleget (ami a vállalati nyereség és a bérek összekapcsolásának elkerülhetetlen következménye). A béreknek olyan – a vállalkozók, a szakszervezetek és az állam közötti – egyezkedési folyamatok során keli kialakulniuk, amelyek lehetővé teszik az érdekek összehangolódását. (Így le lehet mondani a keresetek, illetve növekményeik magas adóztatásáról is.)

Egyértelmű: átfogó adóreform *nélkül* nem lehet sem ésszerű struktúrapolitikát folytatni (ehhez világosan látni kell a vállalatok valós helyzetét, reális perspektíváit), sem a tőkepiacot kibontakoztatni, sem a jövedelmezőség belső kényszerén alapuló érdekeltséget kifejleszteni. Az adóreform elmaradása lemondást jelentene arról, hogy a jövedelemelosztást a piac által elismert teljesítményekhez kapcsoljuk. E nélkül pedig nem lehet sikeres élénkítési politikát folytatni, hiszen a többletjövedelmek – ha nem kapcsolódnak hasznos gazdasági teljesítményhez – azonnal megbontják az egyensúlyt. Az adóreform önmagában csak pénzügyi technika. Sikeréhez önmérsékletre van szükség: le kell mondani az alacsony hatékonyságú területek adózáson keresztüli intézményes támogatásáról és arról is, hogy elsődlegesen az adózás (illetve az adómértékek változtatása) révén szabályozzuk a bérkiáramlást és a beruházási vásárlóerőt. Olyan következetes gazdaságpolitikára van szükség, amely az erősebb differenciálódást, a várhatóan nagyobb számú vállalati veszteség következményeit, a piaci szelekció hasznos, de kellemetlen hatásait engedi érvényre jutni.

Árfolyam-politika, importliberalizálás

A külső egyensúly megőrzésének a költségvetésen kívüli belföldi jövedelemtulajdonosok (vállalatok, lakosság) magatartása szempontjából fontos feltétele olyan árfolyam kialakítása, amely mellett legalább a nem élelmiszer-gazdasági export nagy része nem szorul rendkívüli pénzügyi kedvezményekre (vezetői prémiumra, felajánlásokra, bérpreferenciákra stb.), s amelyek révén az import racionális helyettesítésének lehetőségeit és határát a reális költségviszonyok mutatják. Mindez ma – konvertibilis viszonylatban – jelentős mértékű – *forintleértékelést* igényel. Az egyensúlyi árfolyammal való exportösztönzés két okból jobb, mint a jelenlegi rendszer: lényegesen nagyobb tisztánlátást tesz lehetővé a kivitel gazdaságosságát illetően, és nem konzerválja az export-szerkezetet, hiszen az új termékek hatékony exportját is automatikusan kedvezményezi. *Az importköltségek növekedésének továbbhárítását erősen tompíthatja a következetes monetáris restriktió, fenntartva az exportszektor relatív helyzetét.*

Az átmenet időszakában elképzelhető egy olyan rendszer kialakítása, hogy a népgazdaság importra felhasználható devizakereteinek egyre növekvő hányadát árverésre bocsátják. A devizakereteket elnyerő vállalatok automatikusan importengedélyt kapnak bármiféle áru behozatalára (kivéve a fogyasztási cikkeket), de el is adhatják importkereteiket. Ennek következménye nyilvánvalóan kettős árfolyam kialakulása lesz, ami nagyobb zavarok nélkül csak ideiglenesen tartható fenn.

A következetes monetáris szabályozás és az egyensúlyi árfolyam felé való elmozdulás *már most* lehetőséget ad az importverseny fokozatos kibontakoztatására.

Tervezés

A pénzügypolitika – és ezen belül különösen a monetáris politika – szerepének megnövekedése gyökeres változást igényel a *népgazdasági tervezésben is*. A tervezésnek a mai, változatlanul naturális indíttatású és meghatározottságú, többmenetes és többlépcsős ágazati-területi érdekegyeztetésből a kormány gazdasági csúcsmisztériuma és a jegybank közötti folyamatos együttműködésben kialakuló pénzügyi tervezéssé kell válnia. Intézményi oldalról ez azt jelenti, hogy létrejön egy gazdasági csúcsmisztérium (amely nagyon nagy erőt képvisel). Másfelől maga a tervezés egész logikája, módszertana, menete és szerepe megváltozik.

Az új felállás mellett a népgazdasági tervezés elsősorban egy makroszintű pénzügyi program kialakításává és folyamatos karbantartásává válik. Kiindulópontja a külső és belső pénzügyi egyensúly feltételeinek meghatározása (külkereskedelmi mérleg, kamatfizetési kötelezettségek, folyó fizetési mérleg egyenlege stb.) és az egyes jövedelemtulajdonosi csoportok (lakosság, vállalatok, állam, külföld) összes jövedelmének, fogyasztásának, megtakarításának és felhalmozásának a becslése. Ezt követi a jövedelemhelyzetek módosulásából fakadó finanszírozási igények megállapítása és a makropénzügyi terv „monetarizálása”, a bankszféra hitelelosztási és (a devizahelyzet változásának figyelembevételével) pénzteremtő tevékenységének az előrejelzése. A hitelállomány-változások kívánatos mértékeiből vezethetők le a monetáris politika eszközei és mértékei, a költségvetés helyzetének alakulásából pedig az adó- és támogatási rendszer esetleges módosításának igénye.

A gazdaság versenyszektoron kívüli területein (főként az infrastruktúra, a költségvetési intézmények, a társadalmi közös fogyasztás szférájában) a tervezésnek jóval nagyobb és közvetlenebb szerepet kell játszania. A változásnak azonban itt is lényegesnek kell lennie: a szükségletek központi felmérése és rangsorolása nem lehet a tervezés kizárólagos alapja (kivéve az országos hálózatok fejlesztését). A tervek kidolgozásában nagyobb szerepet kell kapniuk a helyi önkormányzatoknak.

Egységes piac kiépítése, piacerősítés, a társadalmi tulajdon új formái

A pénzügyi rendszer átrendezése mellett a gazdasági reform másik kulcsterülete a *tulajdonnak, illetve a tulajdonlás rendszerének* az átalakítása. A gazdaság működtetésének eddigi modelljeiben nem sikerült megtalálni a hosszú távú vagyonérdekeltség tulajdonosi-szervezeti formáit. Ennek hiányában a gazdaság szereplőinek az állami tulajdon körében nincs valós tulajdonosi érdekességük, motivációjuk legfeljebb az éves nyereségérdekeltséghez kötődik.

Bár a tulajdon kérdésének rendezése egy hosszabb távú reformfolyamat része, az állami tulajdon és a magánvállalkozás már ma is működő kettősségére rövid távon is rá lehet építeni a hosszú távú érdekelséget erősebben hangsúlyozó struktúrát. Ebben a társadalmi tulajdonnak a mainál szélesebb palettájú köre alakul ki, szűkül az államigazgatási tulajdon köre, erősödik a szövetkezeti tulajdon valóságos csoporttulajdon-jellege, és lehetségessé válik a tulajdonformák közötti átmenet, a szerves fejlődés.

A tulajdon kérdése nem teljesen azonos a szervezeti formák kérdéskörével. A társadalmi tulajdon vagyónérdekeltséget hordozó formáinak fokozatos kifejlődése mellett szükség van a vállalati-vállalkozási szervezeti struktúra elemeinek bővítésére, a szervezeti formák gazdagítására is. A szervezeti forma azonossága mellett a tulajdonosi paletta színesítése esetén lehetőség van valóságos tulajdonosi mobilitás kialakítására. Ez a különböző típusú (társadalmi, állami, szövetkezeti, magán) tulajdonosok gazdasági motivációk alapján történő állandó cserélődését jelenti, adott szervezeti formában működő vállalatban. Ugyanakkor a fokozatosan kifejlődő új tulajdonosi formák egyben a szervezeti formák körét is gazdagítják, és növelik a piac szereplőinek a számát.

A piaci szereplők számának növelése a reform szempontjából nem öncél, hanem az állami nagyvállalati körön belül jelenleg tapasztalható teljesítmény-visszatartás és az érdekeltség alacsony intenzitása feloldásának egyik célszerű eszköze. Ezt az állami vállalati körön belüli szervezeti decentralizációval javasoljuk megvalósítani, amely a belső egységek önállósításával, közvetlen piaci érdekeltségükkel kapcsolja ki a mai nagyvállalati közegben általános teljesítmény-visszatartó érdekeltséget, s egyben segíti a piaci verseny élénkítését. A piaci szereplők számának növekedése – erősebb jövedelemérdekeltségükkel összekapcsolódva – a kínálati piac irányába mutat, erősítve a verseny közegét.

A tulajdonosi és a szervezeti formákra irányuló reformlépések feltételezik egymást, hiszen a hosszú távú vagyónérdekeltséget hordozó tulajdonformák nélkül a piaci szereplők számának növekedése, a szervezeti formák gazdagodása sem hatna erőteljesen a teljesítmények növelésére, s fordítva: a mai szűk vállalati körben új tulajdonosi érdekeltség mellett sem remélhető a teljesítmények ugrásszerű növekedése, elmozdulása a kínálati piac felé.

A pénzügyi rendszer reformja megkívánja a jelzett, egymással összekapcsolódó tulajdonosi és szervezeti reformot. Ennek az az oka, hogy a monetáris irányításra és restrikcióna áttérő pénzügyi rendszer a jelenlegi vállalati struktúrában csak igen rövid távon képes hatást kifejteni, mert önmagában nem tudja megteremteni a hosszú távú vagyónérdekeltség motívumait, és nem képes elviselni a monopolhelyzetben lévő nagyvállalati kör várható törekvéseit a restrikció lazítására.

Az új tulajdonosi formák változatai

– A mai vállalati tanács és közgyűlés által irányított vállalatok, illetve belső egységeik – vagyonuk alapján – értékpapírral rendelkeznének, önállóan dönthetnének a vagyon más kollektívák vagyonával való társításáról, esetleg az öngazgató jogok más vállalatoknak, bankoknak, szövetkezeteknek való részbeli vagy teljes átruházásáról, a tulajdonként jegyzett értékpapírok egy részének vagy összességének értékesítése alapján.

– Létrejöhetnek olyan új társulási formák is, amelyek kizárólag más vállalatok tulajdonát megtestesítő értékpapírokat forgalmazznak, így gyakorolják a tulajdonosi jogokat. Megszabadulva a gazdálkodás operatív terheitől, ezek tisztán vagyónérdekeltségi alapon működhetnének.

– Kialakulhatnak a mai, több telephelyes nagyvállalatokból olyan társulások is, amelyekben a részvénytársaság vagy kft. formájában szervezett belső egységek egymás tulajdonosai, egyben valamennyiük közös tulajdonosa egy vagyonkezelő központ. Így valamennyi egység érdekeltté válik az összes többi vagyonának az alakulásában – a vállalat egészére létrejön a hosszú távú vagyonérdekeltség.

E formákat a konszolidációs szakasz közepette kellene kikísérletezni, megfelelő jogi felhatalmazással és szabályozással, majd általánossá kellene tenni a mai önkormányzati vállalati körben.

A tulajdonreformnak új területi önkormányzati tulajdont is kell jelentenie. Az állampolgárok társíthatják jövedelmüket a területi önkormányzati adókból származó jövedelemmel, bankhitellel, központi alapokból származó forrásokkal, különféle helyi kommunális, oktatási, egészségügyi stb. célokra. Az iskolára, rendelőre kibocsátott önkormányzati értékpapír engedjen beleszólást a beruházás alakításába s az elkészült intézmény fenntartásába. Így a helyi intézmények fokozatosan önkormányzati, helyi közösségi tulajdonba kerülhetnek, szerves egység alakulhat ki a főleg saját adóbevételeiből gazdálkodó tanács, a helyi vállalatok és vállalkozók, illetve az állampolgárok megtakarításainak felhasználásából.

Önkormányzati tulajdoni társulások is létrejöhetnek a kisebb tőkeerővel rendelkező települések között.

A magánvállalkozások, kisvállalkozások körében a tulajdon társadalmi formáját az teremti meg, ha ezek a társaságok nyilvánosak lesznek, vagyonuk és teljesítményük mérhetővé válik, s megnyílnak a külső tőkebefektetők irányában. Ez a társaságok korszerű társulási formákká való átalakulásával jöhet létre (rt., kft.), amikor is valamennyi mai kisvállalkozási forma lehetőséget kap a társulási formákba való átalakulásra, egyben megnyílik az „állami-szövetkezeti” és külföldi tőkebefektetésekre felé, és fordítva is: tőkéket áramoltatnak a többi szervezeti forma felé.

A kisvállalkozás az a terület, ahol a korlátok lebontása önmagában is dinamikus növekedést hozhat, és segíti a piac terjedését.

Meg kell fontolni az *egyed-állami tulajdonban* levő vagyonok részvénytársasági vagyonná való átalakítását. A nagy közszolgáltató vállalatok (Posta, MÁV stb.) részvénytársasági formába történő átszervezésével és a részvények valamennyi tulajdonosi jogú piaci szereplő számára történő értékesítésével a mai állampolgári-fogyasztói ellenőrzés közvetlen tulajdonosi ellenőrzéssé változhat.

Ez egyrészt a vagyonérdekeltségen alapuló vezetés kialakulását jelenti, másrészt a fejlesztési források bővülését, harmadrészt a kommunális-közszolgáltató szektor vállalkozói-piacorientált átalakítását.

Szervezeti decentralizáció

A piaci szereplők számának növelése elengedhetetlen. A nyolcvanas évek eddigi decentralizációs kísérletei nem jártak a kívánt eredménnyel: a vállalati belső érdekelttségi viszonyok módosítása, belső érdekelttség teremtése a külföldi tőkebevonásra, az önkormányzati formák egészségesebb vállalati közegbe való bevezetése

stb. – mind zátonyra futott a nagyvállalati érdekérvényesítésből fakadó diktátumok s a monopolpozícióból adódó államigazgatási kiszolgáltatottság miatt.

Más oldalról is igaz ez: csak a piac folyamatos és zavarmentes működésében érdekelt vállalkozások széles körének kiépülése adhat biztosítékot arra, hogy a szervezeti érdekek ne vigyenek szinte automatikusan vissza a korábbi, versenyt kizáró, alacsony érdekeltsgű működési közeghez. A piaci szereplők számának növelése erősítheti a reform társadalmi bázisát: a mai nagyvállalati szervezeten belüli egységek valós önállósulási érdekeinek és értékeinek felkarolása, a munkavállalói és fogyasztói szerepen túlmutató gazdálkodói részvétel bővítése, valamint a különféle vállalkozások piaci egyenrangúsítása erősítheti a reform hitelét és társadalmi hátterét.

A szervezeti decentralizáció módosítja a gazdálkodó egységek érdekeit és érdekérvényesítési lehetőségeit és ezzel párhuzamosan az állami irányítás érdekeit és mozgásterét is. A kormányzatnak szervezetkorszerűsítési programot kell kialakítania, amely egybeépíti az alulról és a felülről indított decentralizáció módszereit.

E program keretében az *első elem* a jelenleg *államigazgatási irányítás alatt álló* vállalati kör szervezetének felülvizsgálata lenne, a nem kommunális, közszolgáltató profi-
lok önálló állami vállalatok szervezésével – a szabályozás alanyának és tevékenységének egységesítése céljából. A felülvizsgálat és döntés egy új kormánybizottság feladata lenne, amely egyedi döntéseket hozna, de normatív szempontok alapján működne.

A *második elem* a kartellhivatal megalapítása lenne, amely a konszolidációs periódusban jogot kapna arra, hogy az önkormányzati vállalatok körében is vizsgálja a monopolhelyzetet, s szükség esetén döntsön a szétválasztásról.

Harmadik elemként az állam a vállalatfelszámolási és -szanalási eljárást is felhasználná a piaci szereplők számának növelésére. A költségvetés mint hitelező csődeljárást indíthatna az olyan monopolhelyzetben lévő vállalatokkal szemben, amelyeknél valószínű, hogy a kialakult csőd oka a vállalati szervezet túlcenzalizáltsága. A költségvetés csak olyan megegyezést fogadna el a kamarai és bírósági eljárás során, amelynek keretében sor kerül az adott vállalat szervezeti monopóliumból eredő csődhelyzete megismétlődésének elkerülésére. Ugyanígy élhetne a szervezeti decentralizáció eszközével a költségvetés azokban az esetekben is, amikor állami szanalásra kerül sor.

Megfontolandó az állami decentralizációs kezdeményezések egy másik útja is: a horizontális felépítésű értékesítési monopolhelyzetben lévő nagyvállalatok (kivételek: a kommunális, közszolgáltató és speciális profilú vállalatok) egy ütemű felbontása – a telephely vagy tevékenység szerint elkülönült egységek önálló állami vállalatként való megalapításával.

A központi, szervezeti decentralizációs kampány előnye, hogy gyors – az új vállalatvezetési formákra való áttéréssel azonos idő alatt végrehajtható – és átfogó változásokat eredményez. Mintegy két-három ezer új állami vállalat jöhetne létre, ami már alkalmas az új piaci struktúra irányában történő áttörésre. A decentralizációs kampány előnye továbbá az, hogy döntően normatív, nyilvánosan és egységesen meghirdetett kritériumokon alapul, a szubjektív, téves döntések lehetősége csekély, valamint az, hogy az új állami vállalatok számára nem zárja ki az újbóli együttműködés vagy akár a társulásos formában való integrálás lehetőségét.

A felszámolási eljárás során átcsoportosítandó állóeszközök, illetve egész vállalatok és vállalatrészek felvásárlására, átstrukturálására és később eladására a kormány

tőkeügynökségeket hozhatna létre. Ilyen jellegű vállalkozások kialakíthatók egyes pénzüzetek leányvállalataiként, társulásként és önálló állami vállalatként egyaránt. A műszaki-technikai fejlesztés elősegítésére a kormány innovációs parkok alapítását kezdeményezheti. Ezek önálló jogi személyiségű társulási formában egy sor új funkciót és jogosítványt kapnának, létesítésükhöz az infrastruktúra kiépítésével járulhat hozzá az állam.

Sort kellene keríteni a leányvállalati forma továbbfejlesztésére is: a szakcsoportokhoz hasonlóan a leányvállalati módosított jogszabálynak kellene lehetővé tennie, hogy a vállalati kollektíva, illetve külső munkavállalói vagy vállalkozói csoport kezdeményezze állami vállalat, szövetség leányvállalatként való működését. Lehetővé kellene tenni azt is, hogy az alapító teljes vagy korlátozott felelősséget vállalhasson a leányvállalat kötelezettségeiért.

Jogszabályi módosítással is elő kellene segíteni, hogy a külföldi működőtőke szervesen beépüljön a magyar gazdaság tőkeallokációs rendszerébe és termelési-gazdálkodási közegébe. Ehhez egyfelől szükség van arra, hogy a vegyesvállalat engedélyezése helyébe a cégbíróági bejegyzés lépjen, másfelől arra, hogy száz százalékban külföldi tulajdonú vállalatot is lehessen alapítani.

Szükség van a pénzüi szereplők számának növelésére, főként a verseny kibontakozása érdekében. Ezt a *szabad bankválasztás* tényleges megvalósítása is elősegítené.

A kereskedelmi bankok valamennyi jogosítványát meg kellene kapniuk azoknak a pénzüzeteknek, amelyek ma korlátozott jogkörrel rendelkeznek. Későbbi specializálódásuk így a kereskedelmi bankokéval azonos alapról indulhat, és a piaci igények szerint alakulhat.

A kockázati tőke, a lakossági tőkebevonás és a végleges tőkefinanszírozás erősítésére több *befektető pénzüzetet* kellene alapítani a bankoknál, szakszervezeti alapoknál, más pénzüzeteknél. Az OTP monopolhelyzetének végleges megszüntetéséhez fel kell számolni a szociálpolitikai és pénzüzeti funkciók keveredését (főleg a lakásfinanszírozásban); ezt a reformprogram második szakaszában kellene megvalósítani.

A kormány közvetlenül segítséget nyújthatna a bankok társulásaként alapítandó *értéktőzsde* megszervezéséhez.

A kormánynek *vállalkozásélénkítő programot* kellene kidolgoznia és bevezetnie, lehetőleg már 1988 elejétől. Ennek keretében a kormány támogatná a kis- és közepes méretű vállalkozások létrejöttét – tulajdonformájuktól függetlenül. A kisvállalkozások számára *infrastrukturális kedvezményeket* (területkialakítás, műszaki fejlesztő laboratóriumok bérleti joggal, telekommunikációs felszerelés, úthálózat és egyéb közlekedési lehetőség stb.), *pénzüi kedvezményeket* (egységes adókedvezmények az új vállalkozás indulásának első két-három évéhez kötötten, illetőleg bizonyos profi-lokra azt követően is) és *importkeretet adna*, utóbbit versenyzetési alapon osztaná el a vállalkozások között.

Hasonló kedvezményekben kellene részesíteni azokat a szervezeteket, amelyek kiegészítő, speciális funkciókat látnak el a magyar gazdaságban, abból a megfontolásból, hogy eredményes működésük nyomán a műszaki fejlesztéshez hasonlóan megsokszorozódó eredmények jönnek létre az őket körülvevő vállalati közegben, így külön támogatásuk ésszerű és szükséges.

A gazdasági reform politikai és társadalmi feltételei

A gazdasági helyzet és megváltoztatásának kényszere politikai, szervezeti és intézményi, illetve társadalmi reformokat is igényel. E reformok értékei közé tartozik, hogy a nyilvánosság, a beleszólás, az érdek-képviselési pluralitás, a képviselési demokrácia révén a társadalom tagjainak lehetőségük legyen a piacgazdaság és az állami magatartás társadalmi ellenőrzésére.

1. A politikai reformban ki kellene alakítani a *párt* alkotmányos helyét, azt az új munkamegosztást, amely a párt, a képviselési és államigazgatási szervezetek, az érdekképviselések, a nyilvánosság intézményei között közzgazdaságilag ésszerű, demokratikus és jogilag szabályozott.

A párt elvi iránymutatást adjon, s ezt a gazdasági szervezetekben, a kormányzati és érdek-képviselési, illetve sajtószervekben tevékenykedő tagjai révén érvényesítse anélkül, hogy a szervezetek vezetőitől a döntések megvalósulását függelmi alapon kérné számon. A párt elvi határozatainak megfelelően minden szinten el kellene egymástól szervezetenként és személyileg választani a párt-, az állami, illetve az érdek-képviselési funkciókat. A párton belül növekednie kellene a választott és képviselési szervek súlyának, az apparátusok rovására; lehetővé kellene tenni az áramlatok és platformok szabadságát és a kisebbség védelmét, hogy eltérő politikai (gazdaságpolitikai) álláspontok fogalmazódhassanak meg.

2. A választási reformból szükségképpen következik *képviselési rendszerünk reformja*. Lehetővé kellene tenni, hogy a választásokon önálló programmal fellépő képviselők szabadon alapíthassanak csoportokat az Országgyűlésen belül (az eddigi testületek mellett, illetve helyett). Felül kellene vizsgálni az ügyrendet, szabad interpellációs jogot kellene kapniuk a képviselőknek. A képviselők szabadon bízhassanak meg szakértőket, hogy ezek véleménye alapján megítélhessék az államigazgatás által előterjesztetteket (erre költségvetési alapot is célszerű lenne megállapítani). Az Országgyűlés kezében kellene összpontosítani a törvényalkotói szerepet, a kormányzati irányítás tartalmi és személyi feltételeinek meghatározását. Az Elnöki Tanács helyettesítő hatáskörét felül kellene vizsgálni, szerepét a technikai jellegű döntésekre korlátozni. A gazdasági alkotmányosság megteremtése végett el kellene ismerni a gazdálkodó szervezetek és egyének jogait, és létrehozni ezek érvényesítésének biztosítékait. A gazdálkodás területén mindaz, amit a törvény nem tilt, korlátoz, automatikusan illesse meg a gazdálkodó szervezeteket és egyéneket. Ennek megfelelően a legfontosabb adókat és szabályozókat csak törvényben lehessen megállapítani és módosítani. A vállalatokra és az állampolgárokra zúduló igazgatási, leiratos szabályozást szerződésekkkel és törvényi szabályozással kellene felváltani. Biztosítani kellene az állampolgári jogok egyenlőségét munkajogi, államigazgatási eljárási, igazgatásrendészeti szempontból egyaránt.

3. A reform egy eddiginél erősebb és egységesebb *kormányt* kíván. A kormánynak stratégiai irányító munkát kellene végeznie, feladatkörét törvényben kellene szabályozni. Célszerű lenne – a kormánybizottságok működését felülvizsgálva – új kormányzati szervezeti rendszert kiépíteni. A kabinet jellegű kormányzati munka áthidalná a kormányzati gazdaságpolitika mai bizottsági szétszórtságát. Újra kellene szabályozni

a miniszterek hatás- és feladatkörét. A kormánynak egységes program alapján kellene működni, amelynek végrehajtásáért az Országgyűlésnek felelős. Az állami irányítás az egységes, működő piacra épül rá, nem pótolva, szimulálva azt. Az állami irányítás fő feladata egyrészt a *piac működési korlátainak állandó és tudatos leépítése*, másrészt a struktúrapolitikai célok monetáris eszközökkel történő érvényre juttatása.

4. A társadalom valamennyi önálló alanyának, gazdálkodó szervezetének *érdekképvisellel* kellene rendelkeznie, amely az önkéntes tagságon és az alulról felfelé való szervezethez való nyugszik. Kétféle érdekképviselőre kellene lehetőséget teremteni: egyrészt közjogi státusú, külön jogszabályban rendezett szervezetű és funkciójú önkormányzatokra, másrészt szabadon szerveződő egyesületekre. Az érdekképviselők állami felügyeletét nem igazgatási szervekre, hanem az államszervezet egészének összműködésére kellene bízni. Törvényességi felügyeletüket bíróságoknak kellene ellátniuk.

5. A reformnak összefüggő *társadalompolitikai* programot is meg kell fogalmaznia, amely tartalmazza a szociális hátrányba kerülő csoportok piaci, állami és társadalmi kezelésének eltérő értékeit, szervezeteit és módszereit. A társadalompolitikai program célja az esélyegyenlőtlenség csökkentése, a társadalmi hátrányok növekedésének megállítása, a piaci mechanizmus ellentmondásaiból és kiterjedéséből származó problémák megoldása. (Erre a szociálpolitikusok részletes programot dolgoznak ki.)

6. A reform alapja a *társadalmi nyilvánosság*. A nyilvánosság összefüggéseit kommunikációs törvényben célszerű szabályozni, amelyet az Országgyűlésnek a nyilvánosság ügyeire létrehozott bizottsága dolgoz(tat) ki. Az informális jellegű sajtóirányítást fel lehet és kell váltani egy jogilag pontosan szabályozott tájékoztatás- és tájékoztatópolitikával. A kormány Tájékoztatási Hivatalának a kormány tájékoztatáspolitikai szakmai szervezetévé kellene válnia. A sajtóorgánumokkal kapcsolatban a döntési jogokat az alapítónak kellene gyakorolnia, aki – általában – saját forrásból, bevételeiből tartja el a lapot. A kormányzati szempontokból kiemelt tájékoztatási eszközök külön költségvetési forrásból juthatnának támogatáshoz.

7. A reform csak *mozgalomként* lehet sikeres. A mozgalom alapja az lehet, hogy a Hazafias Népfront kezdeményezésére a munkahelyeken *reformbizottságok* jönnének létre, amelyek kezdeményezik a változásokat. A már jelenleg is működő és az ezt követően az egyetemeken, művelődési házakban, társadalmi szervezeteknél létrejövő klubok minél szélesebb körben, nyilvánosan vitassák meg a társadalmi és gazdasági reform kérdéseit. A Népfront összefogná e bizottságok működését, s javaslataikat, elképzeléseiket egyeztetné a kormányzat által létrehozott Állami Reformbizottsággal. A nyilvánosság érdekében reformfórumokat kellene létrehozni a tömegkommunikációban.

A reform előkészítésének lehetséges lépései (menetrendje)

1. Az MSZMP Központi Bizottságának még 1987 folyamán meg kellene vitatnia a gazdaság helyzetét, ennek társadalmi következményeit. Ezen az értekezleten fel kellene tárnai a helyzet okait, és az értekezletnek – legalább elvi szinten – el

kellene magát köteleznie egy átfogó gazdasági, társadalmi és politikai reform-program mellett. A határozatnak

a) elvi síkon le kellene szögeznie, hogy a párt, elveinek megfelelően, mint politikai mozgalom nem állami szervezetekkel összefonódott vagy azokkal párhuzamosan szervezett pártapparátusokon keresztül gyakorolja vezető szerepét, hanem alapvetően tagjainak személyes részvétele révén;

b) felhívással kellene fordulnia valamennyi párttaghoz és a társadalom minden tagjához, hogy az ország súlyos gazdasági helyzetében álljon a bírálatot nyíltan vállaló és megkövetelő átfogó reformprogramja mellé.

2. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának még 1987-ben – az említett KB-ülést követően – össze kellene hívnia az Országgyűlést, ahol meg kellene vitatni az ország társadalmi és gazdasági helyzetéről szóló kormányjelentést.

A kormánynak rövid határidővel új, részletes kormányprogram kidolgozása és parlament elé terjesztése mellett kellene magát elköteleznie. E programban kellene felvetni a többi között:

a) Az új kormányzati, szervezeti és felelősségi rendszer kialakítását (kabinet jellegű kormányzati szerveződés, egy gazdasági csúcsminisztérium megteremtése, a reformbizottság beépítése, a kormánybizottságok felülvizsgálata, hatáskörük pontos és nyilvános elhatárolása; az egységes kormányzati felelősség megállapítása; a központi jegybanknak közvetlenül az Országgyűlés ellenőrzése alá helyezése).

b) Az országgyűlési képviselők szakmai és politikai beleszólási lehetőségeinek növelését: az ügyrend módosításával ki kellene terjeszteni a képviselők önálló interpellációs jogát, lehetővé tenni képviselőcsoportok szabad alakítását, fedezetet biztosítani a képviselők által felkért szakértők díjazásához.

c) A válságágazatok kritériumait rögzítő szabályok kidolgozását, a válságágazatok körének meghatározását, valamint a rendezés intézményeit és formáit. Az Országgyűlés alakítson külön bizottságot a kormányzat válságágazatokat menedzselő programjának folyamatos ellenőrzésére és értékelésére.

d) A nemzetközi szerződéseket is érintő állami nagyberuházások érdemi országgyűlési és társadalmi vitáját (feloldva a nyilvánosság mai korlátozását). Az e viták és elemzések alapján hozandó szerződésmódosítási, -leállítási stb. döntésekig az Országgyűlés függessze fel e nagyberuházások magyar részről történő teljesítését.

e) A kormányzati szervezet korszerűsítési programját (vállalkozás-ellenőrzés, szervezeti decentralizáció).

f) A kormány és az érdekképviseltek között folytatandó bér- és szociálpolitikai foglalkoztatásra vonatkozó tárgyalások formájának és ütemtervének kidolgozását.

g) Pontos menetrend felállítását a következő új törvényjavaslatok kidolgozására, megvitatására és elfogadására:

– A jegybankkal egyeztetett rövid távú monetáris korlátozásokon alapuló pénzügyi terv kiadása.

– A Vállalati Törvény módosítása a szervezetkorszerűsítési program jogi feltételeinek megteremtése céljából.

– A társulásokra vonatkozó tvr. helyébe egységes Társulási Törvény kiadása.

– Az átmenetileg munkát keresők (munkanélküliek) jogi és pénzügyi helyzetének rendezése.

– A monopolelleses szabályozás, valamint a külföldi működőtőke bevonásával kapcsolatos engedélyezési eljárás megváltoztatása (cégbíróság lépjen a hatósági jóváhagyás helyébe).

h) Politikai szervezeti reform kidolgozását a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságával és a Hazafias Népfronttal együttműködésben.

Ez a reform érintené egyebek között a pártszervezetek helyét és szerepét az alkotmányos szabályozásban, az érdek-képviselési és egyesületi szabályokat, a választási rendszer továbbfejlesztését.

A program, az e felett folytatandó vita, illetve a végrehajtás kapjon teljes nyilvánosságot a tömegkommunikációban; ki kell dolgozni a nyilvánosság bevonásának a feltételeit, intézményi rendszerét.

Az alaptanulmány elkészítésében közreműködtek:

Antal László, Antalóczy Katalin, Asztalos László, Ábel István, Bokros Lajos, Botos Katalin, Bukva Anna, Csillag István, Kopátsy Sándor, Lengyel László, Matolcsy György, Polgár Miklós, Riecke Werner, Surányi György, Szalai Erzsébet, Várhegyi Éva, Voszka Éva (PM Pénzügykutató Intézet); Herczog László, Király Péter, Kocsis Imre, Serfőző György, Zsáky Mátyás (Pénzügyminisztérium); Bauer Tamás, Köllő János, Major Iván, Nagy Tamás, Tardos Márton (Közgazdaságtudományi Intézet); Juhász Pál (Szövetkezeti Kutató); Bod Péter Ákos, Gulácsi Gábor, Nemes-Nagy József, Nagy Zoltán, Salgó István (OT Tervgazdasági Intézet); Gombár Csaba (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet); Tölgyessy Péter (Állam- és Jogtudományi Intézet); Antal Z. László, Hankiss Elemér, Szalai Júlia (Szociológiai Intézet); Rózsashegyi György (Ipargazdasági Kutató); Vági Gábor (Államigazgatási Szervezési Intézet); Breitner Miklós (Magyar Televízió); Farkas Katalin Ilona, Hann Endre, Lázár Guy, Pataki Judit, Szekfű András, Terestyéni Tamás, Vásárhelyi Mária (Tömegkommunikációs Kutatóközpont); Hirschler Richárd, Kocsis Györgyi (Heti Világgazdaság); Halmai Gábor, Mélykúti Attila (Magyar Nemzet); Kocsi Ilona (Magyar Hírlap); Tibor Ágnes (Figyelő); Rejtő Gábor (Ötlet); Emőd Pál, Szabó Gábor (Napi Világgazdaság); Oblath Gábor, Schweitzer Iván (KOPINT).